

סימן ב'

בעניין גובה הסוכה (דף ד:)

מקור דין גובה עשרה טפחים

בסימן זה נבקש לעסוק בשיעור המינימלי של גובה הסוכה. המשנה הראשונה (ב.) קובעת שסוכה שאינה גבוהה עשרה טפחים פסולה, ובגמרא (ד:) גרסינן:

מגלן, איתמר רב ורבי חנינא... ארון תשעה וכפורת טפח הרי כאן עשרה, וכתוב "ונועדתי לך שם ודברתי אתך מעל הכפורת", ותניא, רבי יוסי אומר: מעולם לא ירדה שכינה למטה, ולא עלו משה ואליהו למרום, שנאמר "השמים השמים לה' והארץ נתן לבני אדם".

ומבארים הראשונים, שכיוון שלא ירדה שכינה למטה מעשרה (ובכל זאת הייתה השכינה על הכפורת) מוכח שגובה עשרה טפחים הרי הוא רשות לעצמו.¹ הנה מחד, פשטות הביטוי "מגלן" מורה שהנחת הסוגיה היא שזהו דין דאורייתא, וממילא נראה שהמקור שיוצג אחריו הוא מקור מדאורייתא. מאידך, קשה לתלות דין הלכתי בדברי אגדתא על כך שמעולם לא ירדה שכינה מתחת לעשרה. ועוד, שלכאורה לקביעה זו עצמה אין ביסוס, וכפי שהקשה כאן בחידושי הריטב"א.²

1 עיין ברש"י ה. ד"ה ותניא ובחידושי הריטב"א ד: ד"ה אתמר.

2 וזה לשון הריטב"א בחידושו (ד: ד"ה אתמר): "ותימה היכי מיייתי ראייה דין תורה מדין רבי יוסי כאלו הם מן הכתוב או הלכה למשה מסיני שלא ירדה שכינה למטה". ועיין שם בהמשך דבריו שמציע להסתמך על דברי הירושלמי שיוצגו לקמן.

עוד יש להוסיף על דברי הריטב"א, שגם הפסוק מתהילים (קט"ו, טז) שהביא רבי יוסי כראיה לדבריו, "השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם", אינו יכול לשמש מקור לדין תורה, כמבואר בכמה מקומות במרחבי הש"ס (חגיגה י, ב"ק ב.). שדברי תורה מדברי קבלה לא ילפינן. זאת ועוד, שאפילו אם היה ניתן להסתמך על פסוק זה, הרי שלא נזכר בו כלל, אף לא ברמז, השיעור של עשרה טפחים.

לאחר מכן הגמרא דנה בשאלה מניין שהכפורת אכן הייתה בגובה טפח, ולאחר שהוכיחה זאת היא מקשה: "וממאי דחללה עשרה בר מסככה, אימא בהדי סככה" כלומר, הגמרא מניחה ששיעור הגובה הנדרש במשנה אינו כולל את הסכך, דהיינו בגובה חלל הסוכה עד לסכך יהיה עשרה טפחים,³ ואם כך המקור לא יכול להיות מההשוואה לארון וכפורת, כי אזי מסתבר שבשיעור של עשרה טפחים כלול גם הסכך.

לאור קושיה זו מציעה הגמרא מקור חלופי והוא לימוד מן הכרובים שעל הארון, שעליהם נאמר: "והיו הכרובים פורשי כנפים למעלה סוככים בכנפיהם על הכפורת". מכיוון שכנפי הכרובים היו מעל הכפורת, שהיא בגובה עשרה טפחים כאמור לעיל, ולגביהם התורה נוקטת לשון סוככים, ניתן ללמוד שסיכוך הוא רק למעלה מעשרה, ומכאן שאף הסכך צריך להיות מעל חלל עשרה טפחים.

לבסוף מקשה הגמרא לפי שיטת רבי יהודה, שסובר שאמה היא חמישה טפחים, ואם כן גובה הארון יחד עם הכפורת הוא שמונה וחצי טפחים, ומניין שסוכה צריכה להיות גבוהה עשרה טפחים. ומיישבת הגמרא שלפי שיטת רבי יהודה עלינו לומר ששיעור מחיצות נלמד בהלכה למשה מסיני.

תמצית הדברים עד כאן: הגמרא מביאה שלושה מקורות לדין עשרה טפחים. המקור הראשון הוא ארון תשעה וכפורת טפח, המקור השני הוא גובה כנפי הכרובים, שסככו מעל עשרה טפחים, והמקור השלישי הוא שדיני מחיצות הן הלכה למשה מסיני.

3 ניתן לשאול מדוע הגמרא מניחה כדבר ברור שההלכה מחייבת שיעור של עשרה טפחים ללא הסכך, עד כדי כך שמכוח הנחה זו היא דוחה למעשה את הלימוד מהפסוק. אולי הדבר נעוץ בהבנת המשנה: "סוכה... שאינה גבוהה עשרה טפחים... פסולה", וביאר הריטב"א בחידושיו שהוראת "סוכה" במשנה משמעה הוא סכך: "סוכה שהיא גבוהה וכו', פירוש – הסכך הוא הנקרא סוכה בכאן וברוב המקומות". והנה אם הוראת סוכה כאן היא "סכך", כדברי הריטב"א, מובן מדוע הגמרא למדה מהמשנה שהסכך צריך להיות מונח בגובה עשרה טפחים או יותר, דהיינו "חללה בר מסככה". כך גם מסיקה הגמרא בעירובין (ג:) לגבי סוכה הגבוהה מעשרים אמה, שחללה בר מסככה, וכך גם מתבאר בסוגיה בדף ד. לגבי הוצין היורדין לתוך עשרים אמה. נראה אם כן שמכוח הבנה זו במשנה, העולה גם בסוגיות נוספות, דחתה הסוגיה כאן את הלימוד הראשוני (וכן כתב הערוך לנר ה: ד"ה בגמרא אימא), ועדיין הדבר צריך עיון.

שיעור עשרה - המחיצות או הסכך

והנה נראה כי מלבד המחלוקת בשאלה מהו מקור הדין, קיים לכאורה פער משמעותי בין המקורות השונים ביחס לעצם הדין. לפי המקור השלישי, מפורש שמה שנלמד בהלכה למשה מסיני הוא השיעור של גובה המחיצות, שהן צריכות להיות לפחות עשרה טפחים. לעומת זאת לפי המקור השני, המוקד הוא גובה הסכך, דהיינו שהסיכוך צריך להיות מונח מעל עשרה טפחים. לפי המקור הראשון, שלכאורה נדחה, הדרישה היא שהמחיצות והסכך יחד יהיו גבוהים מעשרה טפחים. הבנות שונות אלו, העולות מהלימודים השונים, עשויות להיות שורש ויסוד למחלוקת רבותינו הראשונים. הנה הרא"ה בביאורו למשנה כתב (ב. ד"ה ושאינה):

ושאינה גבוהה עשרה טפחים. דבפחות מכן לא הוּיָא מחיצה, כדמפרש בגמרא.

חזינן מדבריו שהבין שדין עשרה טפחים הוא מדיני המחיצה. כך מתבאר גם מדבריו בסוגיין:

ושאינה גבוהה עשרה טפחים וכו'. מנא לן דלא הוּיָא מחיצה בפחות מעשרה טפחים".⁴

לעומתו הריטב"א בחירושו (ב. ד"ה ושאינה) כתב:

ושאינה גבוהה עשרה טפחים. פירוש דלא חשיב סכך בשאין חלל תחתיו עשרה טפחים כדאיתא בגמרא.

כלומר, נחלקו הרא"ה והריטב"א האם השיעור הוא שיעור במחיצות או שיעור בגובה הסכך. כאמור, מהמקור השלישי משתמע מאוד כדעת הרא"ה, ולעומת זאת מן המקור השני משמע כדעת הריטב"א.

נראה כי בשאלה זו תלויה שאלה נוספת, והיא האם המקורות הללו משמשים מקור רק לדין גובה הסוכה או גם לשיעור הגובה בתחומים נוספים. בפשטות היה נראה שהסוגיה עוסקת בדיני סוכה בלבד, אולם התוספות כותבים בריש הסוגיה (ד: ד"ה עשרה): "והא דבעינן נמי גבי שבת מחיצה עשרה – מהכא ילפינן". דהיינו, לדעת

4 וראה עוד בדברי הרא"ה (ה. ד"ה ותניא) וברש"י (ה. ד"ה ולרי יהודה).

התוספות סוגיה זו משמשת גם כמקור להגדרת רשות היחיד בהלכות שבת.⁵ הפני יהושע (ה: ד"ה שם אלא) אף מוסיף שזהו גם המקור לשיעור מחיצה בהלכות כלאיים.

והנה, אם הנידון הוא שיעור מחיצה (כפי שעולה מהלימוד הראשון והשלישי), אזי בהחלט ניתן ללמוד מכאן לכל מקום שבו דורשת התורה מחיצה, כגון בהלכות שבת וכלאיים, וכפי שנקטו התוספות והפני יהושע. אולם אם זהו דין בגובה הנחת הסכך (כפי שעולה מהלימוד השני), אזי מסתבר יותר לומר שזהו דין ייחודי בהלכות סוכה, ואין ללמוד ממנו לתחומים אחרים.⁶

שיטת הירושלמי

כעת נבקש לעיין במקור הדין בסוגיית הירושלמי, וכך שנינו שם (סוכה פ"א ה"א):

מנין למעלה מעשרה שהיא רשות אחרת. רבי אבהו בשם רבי שמעון בן לקיש, "ונועדתי לך שם ודברתי אתך מעל הכפורת", וכתוב "אתם ראייתם כי מן השמים דברתי עמכם", מה דיבור שנאמר להלן רשות אחרת אף דיבור שנאמר כאן רשות אחרת. וארון לא תשעה טפחים הוא. דבית ר' ינאי אמרין וכפורת טפח... רב יעקב בר אחא אמר דבית רבי ינאי ור"ש בן יצדק, חד יליף לה מן הארון וחורנה יליף לה מן העגלות.

5 תפיסה זו עולה גם מדברי התוספות לעיל, בסוגיה העוסקת בסוכה הנמוכה מעשרה טפחים, שחקק בקרקע והשלימה לעשרה, שהחקק והמחיצה מצטרפים והסוכה כשרה. התוספות שם (ד: ד"ה פחות) מקשים מדין זה על שיטת רש"י (גיטין טו:): לגבי חריץ חמישה וגדר חמישה שאינם מצטרפים יחד לשיעור עשרה כדי להיות רשות היחיד בשבת. והנה, אם בסוכה השיעור הוא רק בגובה הנחת סכך, ובשבת השיעור הוא בגובה המחיצה, לא היה מקום להקשות מזה על זה. אלא שהתוספות לשיטתם אזלי, שגם בסוכה השיעור הוא שיעור בגובה המחיצה, ולכן שייך להשוות בזה בין מחיצת שבת למחיצת הסוכה, ולהקשות מסוגיין על שיטת רש"י שם, ודו"ק.

6 ניתן להביא סעד לתפיסה זו מדברי המהרש"א (ה: ד"ה גמ'), שכתב ביחס לדחיית הלימוד הראשון (שאין ללמוד מהכפורת משום שאם כך שיעור עשרה טפחים הוא של המחיצה יחד עם הסכך, כדלעיל), שדחייה זו היא רק לגבי דין סוכה, ששם צריך חלל עשרה בלי הסכך. אך לגבי רשויות שבת, שכל שיש מחיצה עשרה הרי זו רשות היחיד – הלימוד הראשון עדיין עומד בעינו (וכן לדעת הפני יהושע לימוד זה יכול עדיין להיות מקור לשיעור מחיצה בכלאיים).

הנה הלימוד הראשון בירושלמי מהשראת שכינה שהייתה מעל הארון והכפורת במשכן דומה מאוד ללימוד הראשון בסוגיית הבבלי, זולת העובדה שהלימוד אינו נסמך על דברי רבי יוסי שלא ירדה שכינה למטה מעשרה אלא על גזרה שווה – "ודברתי" "דברתי", שממנה עולה כי מעל עשרה הרי זו רשות אחרת, ובכך נפתר הקושי שהעלה הריטב"א לעיל, כיצד ניתן להסתמך על דרשת רבי יוסי.

ברם, הלימוד השני אינו דומה כלל לאמור בבבלי. הלימוד הוא מעגלות הצב שהיו במשכן, שהעבירו את הקרשים מהן לרשות הרבים ולהיפך, וזו הייתה הוצאה מרשות לרשות, מפני שגובה העגלות היה עשרה טפחים. לימוד זה מזהה לחלוטין בין רשויות שבת ובין דיני סוכה, וזו סייעתא גדולה לשיטת התוספות.

נקודה נוספת העולה מהלימוד של עגלות הצב היא שהשיעור הנלמד הוא שיעור בגובה המחיצות ולא בגובה הנחת הסכך, זאת מפני שבהמשך סוגיית הירושלמי שם נאמר שבזמן העברת הקרשים כיסוי העגלות היה פתוח, ואם כן יש כאן רק מחיצות ללא גג,⁷ ובהכרח שהלימוד הוא רק על גובה המחיצות ולא על מקום הנחת הסכך, ולפי מה שנתבאר לעיל, הדבר מסתבר מאוד לשיטת התוספות, והדברים מבוארים.

סברות המחלוקת

נסכם את העולה בדינו עד כאן. בסוגיית הבבלי מצינו שלושה מקורות לכך שסוכה שאינה גבוהה עשרה טפחים פסולה: המקור הראשון הוא השראת השכינה מעל הארון והכפורת, המקור השני הוא מסיכוך הכרובים, והמקור השלישי הוא הלכה למשה מסיני. בירושלמי ישנם שני מקורות: מקור אחד הוא השראת שכינה מעל הארון והכפורת (בדומה לבבלי), ומקור שני מעגלות הצב שבמשכן. הוספנו כי לפי

7 וכך שנינו לגבי עגלות הצב שנשאו את המשכן: "לא כן תני בשם ר' נחמיה, צב כמין קמרסטה היו... אלא בשעה שהיו מושיטין את הקרשים מזו לזו תרוטות היו". וביאר הפני משה (שבת פ"א, ה"א), שהירושלמי מקשה מדוע המושיט מרשות הרבים לעגלות חייב, הרי העגלות היו "קמרסטה", דהיינו תיבה עם חורים, וממילא העומד ברשות הרבים ומניח את הקרשים בתוך החורים שבעגלה פטור, מפני שחורים אלו נחשבים חורי רשות הרבים, שדינם כרשות הרבים. ומיישב הירושלמי, "תרוטות היו", כלומר בעת העברת הקרשים היו מסירים את מכסה התיבה מן העגלה, ומכניסים את הקרשים מלמעלה. נמצא אם כן שהכניסו מרשות הרבים לרשות יחיד תרוטה, היינו שיש בה רק מחיצות ללא תקרה. קמן מפורש, שהשיעור הוא במחיצות ולא בסכך, וכשיטת התוספות והרא"ה, וכמו שנתבאר.

המקור הראשון והשלישי בסוגיית הבבלי, כמו גם לפי כל סוגיית הירושלמי, המוקד הוא בגובה המחיצות, וכך גם נקטו הרא"ה והתוספות. לעומת זאת לפי המקור השני בסוגיית הבבלי המוקד הוא בגובה הנחת הסכך, וכך נקט הריטב"א. לאור זאת יש לעיין מהי הסברה העומדת בבסיס כל אחת מהאפשרויות.

הנה, אם דרישת התורה מתמקדת בגובה המחיצות, מסתבר שכוונת התורה היא לתחום ולהגדיר את מקום הסוכה. דהיינו, אף שעיקרה של הסוכה הוא בוודאי ישיבה תחת צל הסכך, התורה אומרת שבנוסף לכך צריך גם לקבוע ולהגדיר מהם גבולות הסוכה, ולשם כך צריך מחיצות בגובה עשרה טפחים.⁸ לדרך זו מסתברים מאוד דברי התוספות, המהרש"א והפני יהושע שהזכרנו לעיל, שהמקור שממנו

8 ניתן לחזק הבנה זו, שדווקא המחיצות – ולא הסכך – הן המגדירות את גבולות הסוכה, מדין דופן עקומה (סוכה ד.), ונבאר דברינו.

הנה הגמרא קובעת שכאשר יש סכך פסול בסמוך לדופן סכך כשר באמצע הסוכה, כגון בבית שנפחת וסיכך על גביו, הסוכה כשרה משום שרואים זאת כאילו זו דופן עקומה המגיעה מהרצפה ועד לסכך הכשר, ודין זה הוא הלכה למשה מסיני. ברם, על אף שהסוכה עצמה כשרה, נקטו רבים מן הראשונים שאין לשבת תחת הסכך הפסול שנחשב כעת 'דופן עקומה', וטעמם ברור, שהרי האדם אינו יושב בצל סכך כשר אלא בצל סכך פסול

אולם שיטת רש"י היא שיותר אף לשבת תחת הסכך הפסול הנחשב 'דופן העקומה', יוצא ידי חובה הגם שאינו יושב תחת סכך כשר, והדבר צריך ביאור. ולדרכנו אפשר לומר כי אף שעיקר הסוכה הוא הסכך, הרי שהמחיצות תוחמות ומגדירות את הסוכה, וממילא כל מה שבתוך תחום המחיצות מוגדר כסוכה. לכן, אף שהאדם אינו יושב בצל סכך כשר, כיוון שהוא נמצא בתוך סוכה [הנחשבת סוכה כשרה משום שיש בה סכך כשר כשיעור] הוא יוצא בכך ידי חובת ישיבה בסוכה (עיין רש"י ד. ד"ה פחות, ובריטב"א שם ד"ה פחות שחלק עליו, וכן הלכה, עיין טור ושו"ע סימן תרל"ב, סעיף א'). עוד יש להוסיף שנחלקו הראשונים אם אמרינן דופן עקומה רק כאשר בפועל הדופן העקומה מגיעה לסכך ונוגעת בו (כך דעת הר"ן, ב. באלפס ד"ה בנה), או שדי במחיצה של עשרה טפחים, אף שהסכך אינו בקו ישיר מעל המחיצה אלא מוזח פנימה (כך למד הטור שם בדעת רש"י, עיין בית יוסף שם, ובט"ז ס"ק א' ומשנ"ב שם ס"ק ד.). וגם כאן יש להבין את שיטת רש"י, מדוע לראות בזה דופן עקומה, הרי הדופן עצמה ישרה ואינה מגיעה כנגד הסכך.

ואפשר שגם זו ראייה לדרכנו, שדין דופן עקומה הוא לא מפני שאנו רואים באמת את הדופן כנתעקמה, אלא עצם העובדה שיש מחיצה עשרה סביב היא שתוחמת ומגדירה את הסוכה, וממילא כל מה שבתוך התחום נכלל בסוכה, ובזה רש"י לשיטתו אזיל, הדברים מבוארים.

למדים לגבי גובה הסוכה משמש גם לגבי שבת וכלאיים, שהרי גם בתחומים אלו עניין המחיצה הוא לתחום ולהגדיר היכן עובר קו הגבול בין הרשויות השונות או בין השדות השונים, ואם למדנו שבסוכה מחיצת עשרה תוחמת גבול, מסתבר שהוא הדין גם ברשויות שבת ובאיסור כלאיים.

אולם אם דרישת התורה לא מתמקדת במחיצות אלא רק בסכך, דהיינו שהדרישה היא שהסכך יהיה בגובה עשרה טפחים, יש להבין מהי הסיבה לכך. הביאור הפשוט הוא שסכך בגובה נמוך יותר לא מאפשר דיורים ראויים בסוכה, ולכן הסוכה נחשבת כדירה סרוחה. כך כותב הברטנורא (סוכה פ"א מ"א), וכדבריו כתבו עוד כמה מרבתינו האחרונים.⁹ אפשרות אחרת היא שהסיבה היא משום שהסוכה היא מקום השראת שכינה, ושכינה אינה שורה בפחות מעשרה טפחים. כיוון זה בהחלט עולה מהמקור הראשון שהציגה הסוגיה, שמעולה לא ירדה שכינה מתחת לעשרה. וגם אם לימוד זה עצמו נדחה, אפשר שהוא עדיין משמש כטעם והסבר ללימוד השני מן הכרובים. דהיינו, כיוון שהסוכה היא מקום השראת שכינה, לכן התורה דורשת להניח את הסכך דווקא במקום הגבוה מעשרה טפחים.

ביאור היחס בין הלימודים

כאשר באים לבחון מהי למעשה מסקנת סוגיית הבללי, נראה שהלימוד הראשון מארון וכפורת נדחה, הלימוד השני מהכרובים נכון רק לשיטת רבי מאיר (הסוכר שבאמה יש ששה טפחים), ואילו לדעת רבי יהודה (הסוכר שבאמה יש חמישה טפחים) לא ניתן לקבל את הלימוד מהכרובים (שהרי לשיטתו גובה הארון והכפורת הוא רק שמונה וחצי טפחים), ואם כן לשיטתו בהכרח שהמקור הוא הלכה למשה מסיני. נמצא אם כן שישנה מחלוקת תנאים במקור הדין:¹⁰ לשיטת רבי מאיר לומדים מהכרובים, ולשיטת רבי יהודה מהלכה למשה מסיני. לפי התלייה שהצענו לעיל יוצא שהרא"ה והתוספות פוסקים כרבי יהודה וסוברים שהשיעור הוא במחיצות, ואילו הריטב"א פוסק כרבי מאיר וסוכר שהשיעור הוא בגובה הסכך.

9 תפארת ישראל על המשנה שם, וכן קרבן העדה והפני משה על הירושלמי (פ"א ה"א).

10 וכך כתב התוספות יו"ט (פ"א מ"א), והוסיף שהלכה כר"מ. וכך כתב גם הערוך לנר (ח: ד"ה בגמרא).

חידושו של הערוך לנר

הנה הערוך לנר (ה: ד"ה בגמרא ומחיצות) כתב שיש נפקא מינה בין השיטות: לשיטת רבי יהודה, שהמקור הוא הלכה למשה מסיני שגובה המחיצות יהיה עשרה טפחים, ברור שהמחיצות חייבות להיות בשיעור זה. אך לשיטת רבי מאיר, הסובר שהמקור הוא סיכוך הכרובים, אין צורך במחיצות עשרה כל עוד הסכך נמצא בגובה עשרה.

זהו חידוש מרעיש, מפני שהמשנה (טז.) קובעת להדיא:

המשלשל דפנות מלמעלה למטה, אם גבוה מן הארץ שלשה טפחים פסולה. מלמטה למעלה, אם גבוה עשרה טפחים כשרה. רבי יוסי אומר: כשם שמלמטה למעלה עשרה טפחים, כך מלמעלה למטה עשרה טפחים.

כלומר, המשנה קובעת במפורש שישנו צורך במחיצות הגבוהות עשרה טפחים, ולדרכו של הערוך לנר משנה זו היא רק אליבא דרבי יהודה, שהרי לדעת רבי מאיר העיקר הוא שהסכך יהיה גבוה עשרה וכלל אין צורך במחיצות עשרה. ואכן הוא נשאר בצריך עיון.

והנה הרמב"ם פסק מצד אחד בהלכות בית הבחירה (פ"ג הי"ב והי"ח; ועיי' כס"מ שם) כרבי מאיר, שאמה היא בת ששה טפחים, ואם כן לשיטתו הלימוד הוא מן הכרובים. ואכן כך כתב להדיא הקרית ספר (סוכה פ"ד), שמקורו של הרמב"ם הוא מן הכרובים. אך מצד שני הרמב"ם פוסק בהלכות סוכה (פ"ד ה"ד) את המשנה בדף טז. כצורתה, שתמיד בעינן מחיצות בגובה עשרה טפחים לפחות, ולדברי הערוך לנר זה כמובן תרתי דסתרי, וזו קושיה חזקה על דבריו.¹¹

11 אופן אחד ליישב את פסיקת הרמב"ם (לדרכו של הערוך לנר) הוא לומר שפסק כדעת הירושלמי במקורו השני, הלומד מעגלות הצב שבמשכן. לפי לימוד זה, המוקד הוא בוודאי בשיעור המחיצות ולא בשיעור הסכך, כפי שכתבנו לעיל, ולכן מובן אפילו לשיטת הערוך לנר מדוע פסק הרמב"ם את המשנה בדף טז. כצורתה על אף שפסק כרבי מאיר בגודל אמה, שהרי שתי ההלכות כלל לא תלויות זו בזו.

אופן שני ליישב את פסיקת הרמב"ם (לדרכו של הערוך לנר) הוא לומר שנקט כדעת הפסקי רי"ד כאן, שכתב שמסקנת הסוגיה היא שמקור הדין של גובה המחיצות הוא הלכה למשה מסיני. ואף שכאמור פשטות הסוגיה אינה מורה כך, אלא שהדבר תלוי במחלוקת התנאים (וכך משמע בגמרא לקמן ו', וברשי"י שם ד"ה הניחא). בכל אופן כך מבואר בפסקי הרי"ד, וייתכן שזו גם דעת הרמב"ם.

עוד יש להקשות, שהנה בחידושי הריטב"א במשנה בדף טז. מבואר שלא רק שצריך מחיצות עשרה, אלא גם צריך להשתמש בכלל של גוד אסיק מחיצתא כדי שהמחיצות יגיעו לסכך. זאת על אף שכאמור במשנה בדף ב. ביאר הריטב"א שהדין של עשרה טפחים הוא דין בגובה בסכך, ואם כן לדעת הערול"נ לא היה צריך כלל לדרוש מחיצות עשרה, כל שכן שלא היה צריך לדרוש שהמחיצות יגיעו לסכך, וזו קושיה נוספת על דבריו.

ועוד קשה, שלכאורה הערול"נ היה יכול להציג נפ"מ נוספת לשיטתו, הפוכה, כאשר המחיצות גבוהות עשרה והסכך פחות מעשרה, ולומר שלדעת רבי מאיר הסוכה אכן תהיה פסולה, כי הסכך נמוך מעשרה, אולם לדעת רבי יהודה לכאורה הסוכה צריכה להיות כשרה, משום ההלכה מחייבת רק שהמחיצות יהיו בגובה עשרה, אך הסכך יכול להיות באיזה גובה שיהא. וזה בוודאי דבר שלא ייתכן,¹² ולענ"ד גם זו קושיה חמורה על סברת הערוך לנר.

ובאחרונה יש להקשות, שלפי הערול"נ, ששיעור עשרה טפחים נאמר רק בסכך, אם כן למחיצות כלל אין שיעור, אולם דבר זה צריך עיון, שהרי עצם דין מחיצות נלמד מהכתובים ובהכרח שיש להן שיעור מן התורה.

הסכך והמחיצות - יחידה אחת

קודם שנבוא ליישב את הקושיות, יש להתבונן בהנחת היסוד של רבנו הערוך לנר. מהלך הדברים שהוצג עד כאן, בלימודים ובדברי הראשונים, הציג שני קטבים לדין עשרה טפחים: או שהמוקד הוא בסכך, או שהמוקד הוא במחיצות. הערוך לנר הבין שהסכך והמחיצות הם שני חיובים נפרדים, וממילא אם יש דין עשרה טפחים באחד מהם, אין זה נוגע כלל לשני. לכן, אם יש מקור המלמד שהסכך צריך להיות בגובה עשרה, אפשר שהמחיצות יהיו פחותות מעשרה, ולהיפך.

12 כך מוכח גם מהסוגיה בדף ד: לגבי הוצין יורדין מתחת לעשרה, שם נחלקו אביי ורבא בהוצין שחמתן מרובה מצילתן, שאביי הכשיר ורבא פסל. ומובן שהיה ברור לגמרא שלכולי עלמא כאשר יש הוצין שצילתן מרובה מחמתן מתחת לעשרה – הסוכה פסולה (ולא מדין דירה סרוחה), וכל שכן כאשר כל הסכך נמצא מתחת לעשרה טפחים בוודאי שהסוכה פסולה.

אולם לחומר הקושיות על תפיסה זו, נבקש בעניותנו להציע בחסדי השם עלינו יסוד חדש: הסכך והמחיצות אינם שני חיובים נפרדים זה מזה, אלא שני חיובים הכרוכים זה בזה. ניתן להסביר זאת בשתי רמות:

רמה ראשונה – גדר בית: הגדרת "בית" בכל התורה כולה היא מחיצות שעליהן מונחת תקרה. כך למשל בהלכות מזוזה קובעת הגמרא שבית ללא תקרה פטור מן המזוזה אף שיש לו ארבע קירות, משום שהוא לא נחשב בית.¹³ ומכיוון שהסוכה נחשבת אף היא כדירה, לכן גם צורתה צריכה להיות כצורת הבית, כלומר מחיצות שעליהן מונח הסכך. ממילא, אם יש חיוב שהסכך יהיה בגובה עשרה טפחים, בהכרח שגם המחיצות יונחו תחתיו, כלומר שגם המחיצות יהיו בגובה עשרה. וכך גם להיפך – אם יש חיוב שהמחיצות יהיו בגובה עשרה, בהכרח שהסכך, המשמש כתקרה, יונח על גביהן, ומאליו יהיה גם הוא בגובה עשרה.

רמה שנייה – מהות הסוכה: גם אם נאמר שייטכן "בית" ללא תקרה, הרי שלגבי סוכה ברור שרק שילוב של הסכך עם הדפנות יחד הוא היוצר את מהות הסוכה, ולכן בהכרח הם צריכים להיות צמודים ומחוברים זה לזה. להסברת העניין נעייין בסוגיית חקק. גרסינן בגמרא (ה):

היתה פחותה מעשרה טפחים וחקק בה כדי להשלימה לעשרה, אם יש משפת חקק ולכותל שלשה טפחים פסולה, פחות משלושה טפחים כשרה.

דהיינו, ניתן להשלים לשיעור מחיצה עשרה טפחים, גם על ידי חקיקה בקרקע, בתנאי שהחקק סמוך למחיצה ומתחבר אליה על ידי דין לבור. והקשו הראשונים, שבמסכת שבת (ז): משמע לגבי רשות היחיד, שעצם העובדה שיש בתוך הבית חקק של ארבעה על ארבעה הופך את כל הבית לרשות היחיד, גם אם החקק רחוק מאוד מן המחיצות.

13 גרסינן במנחות (לג): "אמר רבא, הני פיתחי שימאי פטורין מן המזוזה. מאי פיתחי שימאי, פליגי בה רב ריחומי ואבא יוסי, חד אמר דלית להו תקרה וחד אמר דלית להו שקופי". וכן פסקו הרמב"ם (תפילין ומזוזה פ"ו, ה"ה) והשו"ע (יו"ד סימן רפ"ו, סעיף יד), שבית ללא תקרה פטור מן המזוזה. כך מצינו גם בתחומים נוספים, למשל לגבי נרות חנוכה, עיין במהרש"ם (ח"ד סימן קמ"ו) שפסק שהנוסע בספינה ללא גג פטור מחובת ההדלקה, אך הנוסע בספינה מקורה או ברכבת חייב בהדלקה מפני שהן נחשבות בית, הואיל והן מקורות (אף שלא ברור שבית הוא מתנאי החיוב בנר חנוכה, ואכמ"ל).

וליישב הדברים כתבו התוספות בסוכה (ד: ד"ה פחות), שבסוכה בעינן מחיצות הסמוכות לסכך, ולכן צריך שגם החקק יהיה קרוב למחיצות הסמוכות לסכך, ואילו ברשות היחיד אין דרישה למחיצות הסמוכות לתקרה. התוספות בסוכה אמנם סותמים ולא מבארים טעם הדבר אולם התוספות בשבת (שבת ז: ד"ה ואם) מבארים את הדבר באריכות בשם ריב"א, וזה לשונם:

דשאני התם גבי סוכה דבעינן שיהיו מחיצות סמוכות לסכך, דילפינן התם (דף ו:): מחיצות מבסכת בסכת בסכות, כדאמרינן התם הרחיק הסיכוך מן הדפנות פסולה. ולהכי בעינן שיהא פחות מג' דצריך לצרף הגידוד של חקק למחיצות כדי שיהיו סמוכות לסכך שכנגד הנקב.

ויש להבין מה הקשר בין העובדה שלומדים את דין מחיצות מהמילה "בסכות" ובין העובדה שצריך שהמחיצות תהיינה סמוכות לסכך.¹⁴

ונראה בביאור דבריו, שבכל מקום הוראת המילה "סוכה" הינה הסכך, בכל זאת חז"ל למדו מכתוב זה גם את חיוב המחיצות. ובהכרח לומר שגם המחיצות הן חלק מיצירת הסוכה, והן תנאי הכרחי שבלעדיו אין משמעות לסיכוך.¹⁵ לכן נקטו התוספות שדווקא בסוכה המחיצות חייבות להיות סמוכות לסכך, כי הן משמשות אותו ותוחמות את כל המקום שממנו ועד לקרקע. ובזאת יבואר היטב גם מה שייסדנו לעיל, שבוודאי לפי כל המקורות שיעור גובה המחיצות מחייב גם את שיעור גובה הסכך, וכן להיפך – שיעור גובה הסכך יחייב גם את שיעור גובה המחיצות, שהואיל והם צריכים להיות סמוכים זה לזה בהכרח שעליהם להיות באותו הגובה.

עוד נביא ראייה לדבריו מדברי הרא"ה. לעיל הבאנו שהרא"ה בחידושו כותב בפירוש ששיעור עשרה טפחים האמור במשנה זהו דין במחיצות. ובכל זאת הוא כותב בחידושו בדף טז. שבמחיצות שגבוהות עשרה טפחים והסכך גבוה יותר,

14 דברי התוספות הללו אינם רק ראייה להבנה השנייה שהצגנו, אלא גם הוכחה כנגד ההבנה הראשונה שהצגנו, של צורת הבית. שהרי עולה מדבריהם שרשות היחיד כן יכולה להיות באופן שהמחיצות אינן מגיעות לתקרה. ועיין עוד בדברי הרמב"ן, הרשב"א והמאירי בסוגיה בשבת, ואכמ"ל.

15 והיינו כעין אחיזת הגוף בנשמה, שעל אף שהעיקר הוא הנשמה, הרי בלי הגוף הנשמה אינה יכולה להופיע. כך גם על אף שהסכך הוא המהות, והוא הביטוי להשראת השכינה, הרי שבלי המחיצות אין מבנה של השראת שכינה.

בעינן לדין גוד אסיק מחיצתא, כדי להעלות את המחיצות לסכך. ולכאורה דבר זה אינו מובן, הרי לפי שיטתו די בכך שהמחיצות יהיו עשרה, ומדוע נצרך גם דין גוד אסיק כדי להצמידן לסכך. ולפי דברינו העניין מבואר, שלא די בכך שהמחיצה לבדה או הסכך לבדו יהיו בגובה הנדרש, אלא שניהם יחד צריכים להיות מחוברים זה לזה, כדי ליצור יחד יחידה אחת של "סוכה", ולשם כך נצרך דין גוד אסיק מחיצתא, המגביה את המחיצה עד לסכך.

יישוב הקושיות

לאור יסוד זה מיושבות היטב כל הקושיות שהקשינו על שיטת הערוך לנה, ונבארן אחת לאחת.

ראשית מובן מדוע על אף שהרמב"ם פוסק כרבי מאיר, שהלימוד הוא מן הכרובים, דהיינו שהלימוד מתייחס לגובה הסכך בלבד ולא לגובה המחיצות, בכל זאת הוא מחייב שגם המחיצות יהיו בגובה עשרה. זאת משום שהמחיצות 'משרתות' את הסכך, בכך שהן תוחמות את היקף החלל שתחתיו, וממילא עליהן להגיע להיכן שנמצא הסכך, ואם נדרש שהסכך יהיה בגובה עשרה טפחים לפחות, בהכרח שגם המחיצה צריכה להיות בגובה עשרה.

שנית, מובן היטב מדוע גם הריטב"א בחידושו, שאף הוא נוקט ששיעור עשרה טפחים הוא דין בסכך, מצריך דין גוד אסיק כדי להכשיר את המחיצות ולחברן לסכך להיות יחידה אחת. ולפי דברינו זה מבואר, שהמחיצות והסכך צריכים להיות מחוברים זה לזה ולכן יש הכרח להשתמש בדין גוד אסיק מחיצתא, ובדומה למה שביארנו לעיל בדעת הרא"ה.

ובאחרונה, מובן מדוע לא עולה על הדעת לומר שניתן להניח את הסכך מתחת לגובה המחיצות, שהרי כל עצמן של המחיצות הוא עבור הסכך, ואם כן לא יעלה על הדעת שהתורה תדרוש מחיצה של עשרה טפחים בשביל לתחום את חלל הסכך, אם הסכך עצמו אינו בגובה של לפחות עשרה טפחים, וכמו שנתבאר.

אלא שלפי דרכנו יש לשאול האם למסקנה ישנה בכלל נפ"מ בין הלימודים המתמקדים בדפנות ובין הלימודים המתמקדים בסכך, שהרי לפי שהיסוד שחידשנו, שיש לראות את המחיצות והסכך כיחידה אחת, נמצא שלפי כל השיטות הן המחיצות והן הסכך צריכים להיות בגובה עשרה טפחים לפחות.

ונראה, שבוודאי לפי דרכנו המחלוקת מצטמצמת מאוד, אולם ייתכן שעדיין יהיה הבדל מסוים בין הלימודים השונים. ראשית, אף אם אין כל נפ"מ מעשית בין השיטות, עדיין יהיה הבדל ביניהם בהבנת הדברים, ונבאר את כוונתנו.

לפי שיטות התנאים שהלימוד מתמקד בסכך, וכפי שעולה מדברי הרמב"ם והריטב"א, הרי שעיקר החיוב הוא שהסכך צריך להיות לפחות בגובה עשרה, והסיבה לכך שגם המחיצות צריכות להיות בגובה עשרה היא משום שהן צריכות להיות סמוכות לסכך (או בניסוח אחר, שהסכך צריך להיות מונח על גבי המחיצות). לעומת זאת לפי שיטות התנאים שהלימוד מתמקד במחיצות, וכפי שעולה מדברי התוספות והרא"ה, התמונה מתהפכת. דהיינו, התורה קבעה בגובה המחיצות צריך להיות לפחות עשרה טפחים, ואחרת הן אינן מחיצות (משום שבפחות מכך הן לא תוחמות שטח או לא מונעות הילוך). לאחר שהתורה קבעה זאת, בהכרח שהסכך, שהוא תכליתן ומטרתן של המחיצות, צריך להיות מעליהן, וממילא גם הוא חייב להיות בגובה עשרה טפחים לפחות.

שנית, לאור הבדל זה בהבנה, ייתכן שתהיה גם נפ"מ מעשית בין הלימודים השונים. לדוגמה, בשאלה האם ניתן ללמוד מדיני סוכה גם לתחומים אחרים כגון שבת או כלאיים. אם זהו דין במחיצות, שרק מחיצות בגובה עשרה טפחים ומעלה תוחמות, אפשר ללמוד מכאן לכל מקום שצריך בו מחיצה תוחמת. מה שאין כן אם נאמר שזהו דין בסכך, ורק כתוצאה מדין זה נגזר שהמחיצות המשמשות אותו צריכות להיות באותו גובה – לא ניתן ללמוד מכאן לתחומים אחרים, כי ניתן לומר שזהו דין ייחודי בסוכה הנובע מחיוב הסכך (וכמו שנתבאר בדברי המהרש"א לעיל).¹⁶

16 היה מקום לבחון נפ"מ נוספת לאור דברינו. דהנה הפני יהושע (ד: סוד"ה מיהו; טז. ד"ה שם) למד בדברי הר"ן (ב. באלפס ד"ה וגרסי) שלא אמרין גוד אסיק בסוכה כלל. ולפי זה הקשה כיצד יבאר הר"ן את המשנה בדף טז, שכאשר הדפנות בגובה עשרה טפחים הסוכה כשרה אף אם הסכך גבוה יותר, הרי בעינן שהדפנות ייגעו בסכך. לעיל הבאנו את ביאור רבותינו הראשונים שהסוכה כשרה מדין גוד אסיק, אך להבנת הפני יהושע בדעת הר"ן אי אפשר לומר זאת. והציע הפני יהושע לומר שהר"ן יבאר את המשנה מדין חבוט רמי, דהיינו לא שמגביהים את הדפנות לסכך, כפי שכתבו רבותינו הראשונים שם, אלא אדרבה מנמיכים את הסכך כדי שיגיע לגובה הדפנות.

ויש להתבונן במאי קמיפלגי, מדוע הראשונים העדיפו לומר רק גוד אסיק, והפני יהושע הציע לומר חבוט רמי. וסברתי לומר שאף נידון זה תלוי במחלוקת שבין הלימודים. שאם עיקר שיעור עשרה הוא דין בהגדרת גובה הסכך, ורק ממילא לומדים שעל הדפנות

סיכום

בסימן זה עסקנו בפסול סוכה שאינה גבוהה עשרה טפחים. הצגנו את מקורות הדין, ולאורם חקרנו אם השיעור הוא דין בגובה המחיצות או בגובה הנחת הסכך. לאחר מכן תלינו זאת גם במחלוקת רבותינו הראשונים: הרמב"ם והריטב"א אחזו שזהו דין בגובה הסכך, ואילו התוספות והרא"ה אחזו שזהו דין בגובה המחיצות.

לאחר מכן עסקנו בדברי הערוך לנר, המציג נפקא מינה קלאסית לחקירה זו: אם זהו דין בגובה הסכך, אזי אין צורך שהמחיצות תהיינה כלל בגובה עשרה טפחים, וכל דין המשנה שצריך מחיצות בגובה עשרה טפחים נאמר רק לפי הדעה שזהו דין במחיצות. הערנו בעניותו כמה הערות על שיטתו, ולכן הצענו לחדש שלפי שתי השיטות גם המחיצות וגם הסכך צריכים להיות בגובה עשרה טפחים או מפני שזו צורת הבית, שהתקרה נמצאת מעל המחיצות וסמוכה להן, או מפני שרק המחיצות והסכך יחד יוצרים יחידה אחת שלמה הנקראת "סוכה", שכולה צריכה להיות בגובה עשרה טפחים.

להקיפו, אפשר לומר שבהכרח על הדפנות להגיע אל הסכך, דהיינו בגוד אסיק, וכפי שכתבנו הראשונים שם, ולא להביא את הסכך אליהם בחבוט רמי, כפי שהציע הפני יהושע, ולכן נטו הראשונים מדבריו. אולם, אם נאמר לאידך גיסא, שחיוב עשרה טפחים הוא שיעור במחיצות, ורק ממילא לומדים שהסכך צריך להיות מונח עליהם, ולכן כאשר יש דפנות עשרה הן ממלאות בכך את ייעודן בשלימות, וכדי לגרום לסכך להיות מונח אליהם שייך לומר חבוט רמי. וזו שורש סברת הפני יהושע, ויש להתבונן.